

VRIENDENBRIEF 36

redactieadres:
Pompstraat 17
5481 BL Schijndel

jaargang 10
zomer 2011

DE VOORZITTER AAN HET WOORD

Beste vrienden,

De lezing van Eva Rovers - 16 mei jl- over H el ne Kröller - M ller naar aanleiding van haar proefschrift, was een groot succes.

Bij de afsluiting van die avond maakte ik een korte verwijzing naar onze oproep in de laatste Vriendenbrief (jaargang 10 nr 1): "In de bijdrage van Jan Geerts aan deze brief staat dat Mies van Oppenraaij ook schilderde. Kent iemand werk van haar?" met de mededeling dat we naar aanleiding van die oproep geweldig interessante en totaal onverwachte reacties hadden gekregen. Op die reacties wil ik even ingaan omdat ze aangeven dat voor ons, al of niet door toeval, zo'n bijzondere samenhang in de geschiedenis wordt blootgelegd.

Een snelle eerste telefonische reactie kwam binnen bij Jan Geerts van één van onze Vrienden, Lex van de Haterd, die in het kerkje de 6e lezing (september 2004) heeft verzorgd over het tijdschrift De Gemeenschap waarop hij enige tijd later is gepromoveerd. Hij wist te vertellen dat Mies van Oppenraaij in de jaren dertig een aantal illustraties had gemaakt die zijn afgedrukt in De Gemeenschap. En Jan zou Jan niet zijn als hij niet snel, in zijn inmiddels indrukwekkende literaire archief, de betreffende nummers tevoorschijn haalde.

Een tweede reactie kwam binnen van de heer Louis Moons, oprichter en directeur van het Swagemakersmuseum in Haarlem met wie wij als Stichting ter voorbereiding van de tentoonstellingen in Haarlem 'Twee kleurrijke Vrienden' en in Schijndel 'Stil en uitbundig' een aantal malen contact hadden gehad en die wij ter informatie ook onze Vriendenbrief hadden gestuurd. Hij wist te melden dat hij een goede kennis was van enkele familieleden van Mies van Oppenraay. Hij heeft Anne-Marie Cornelissen en Jan Geerts met hen in contact gebracht. Daaruit is een berg informatie naar voren gekomen. Mies van Oppenraaij heeft vlak voor haar dood in september 1998, een soort dagboek gepubliceerd 'Schaduw en Coloriet' (ISBN 90-75496-03-6). Daarin staat ook haar ontmoeting met Jan Heesters en een korte onderduiktijd tijdens de oorlog in de Pompstraat vermeld. Bovendien hadden de familieleden een aantal brieven in bezit die Jan Heesters in de loop der jaren aan Mies schreef. Uit die brieven blijkt een grote wederzijdse waardering en genegenheid.

In een van onze volgende Vriendenbrieven zal uitvoeriger worden ingegaan op deze 'vondsten'!

Zoals we u al een keer hebben laten weten zal de volgende lezing worden gehouden op 3 oktober. Deze lezing zal worden ingevuld door Frits Abrahams. Voor NRC-lezers een bekende naam. Frits Abrahams schrijft al ruim 10 jaar dagelijks een column in NRC-Handelsblad. Ook dit belooft weer een boeiende avond te worden. Dus

Tot slot wens ik u fijne zomermaanden toe waarin u zeker een keer het Jan Heestershuis moet bezoeken om de huidige exposities te bewonderen.

Paul van den Acker, voorzitter

EXPOSITIE THEO SWAGEMAKERS: STIL EN UITBUNDIG

Zowel in het paviljoen als in een deel van het woonhuis worden van 26 juni tot en met 2 oktober werken getoond van de in 1994 overleden kunstschilder Theo Swagemakers. De tentoonstelling heeft als titel 'Stil en uitbundig'. De werken, aangevuld met enkele particuliere bruiklenen, zijn voor het merendeel afkomstig van het Swagemakersmuseum in Haarlem. De grote kracht van Swagemakers is zijn portretkunst, maar ook zijn (bloem)stilleven bezitten een originele uitdrukkingwijze. Voorts wordt een aantal landschappen en stadsgezichten geëxposeerd. Hiermee keert Swagemakers terug in Brabant, waar hij in 1898 werd geboren. Op dit moment (22 mei – 28 augustus) is een boeiende keur van werken van Jan Heesters in het Swagemakersmuseum in Haarlem te zien onder de titel 'Twee kleurrijke Vrienden'.

▣ *Jeugd en opleiding*

Als zoon van een wollenstoffenfabrikant in Tilburg groeit Theo Swagemakers op in een welgestelde familie. Bestemd als opvolger in de directie van de fabriek leert hij tijdens de textielopleidingen veel over kleuren en kleurgebruik. Maar de jongeman heeft heel andere toekomstdromen: hij wil kunstschilder worden en neemt daartoe les bij de portret- en stillevenschilder Jan van Delft (1879 – 1952). Theo's vader geeft zich gewonnen in de keuze van zijn zoon en vanaf 1923 – Swagemakers is dan al 25 jaar- financiert hij de opleiding van zijn zoon aan de Academie voor Schone Kunsten in Brussel. Gedurende drie jaar volgt Swagemakers deze opleiding, tijdens welke hij vriendschap sluit met de bekende Vlaamse schilders Isidoor Opsomer en Constant Permeke. Vooral de laatste, de grootste Vlaamse expressionist, maakt met zijn werk zoveel indruk op hem, dat ook hij in deze periode de zware expressionistische stroming volgt.

Daarna zet hij in Parijs (1926) aan de Academie Colarossi zijn studie in de schilderkunst voort. Maar eerst exposeert hij nog in zijn geboortestad Tilburg. Behalve Charles Eyck leert hij in Parijs de gevierde schilder Kees van Dongen kennen, die in deze tijd roemrucht is om de grootse feesten, die hij in zijn atelier organiseert. Swagemakers krijgt bekendheid wanneer hij in 1929 exposeert in de gerenommeerde Parijse Galerie Jacob aan de Boulevard du Montparnasse, waarbij de Franse Staat een werk van hem aankoopt. Nog in hetzelfde jaar bezorgt het portret dat hij schilderde van de Russische graaf Obolensky, betrokken bij de aanslag op Raspoetin, hem nog meer faam. Niet alleen de Franse pers prijst het werk, ook in de Nederlandse media wordt hij opgemerkt. Deze internationale aandacht leidt tot liefst twintig portretopdrachten vanuit Nederland, waarna Theo besluit terug te keren naar zijn vaderland. In 1932 vestigt hij zich in Amsterdam om er nog heel lang te blijven wonen en

werken. Een jaar later trouwt hij met Elly Haaksma, - hun enig kind Victor wordt in 1936 geboren.

▣ *Ontmoetingen met Heesters*

Midden jaren dertig is Swagemakers al af en toe in Schijndel te vinden om er portretopdrachten te bespreken en uit te voeren. Zo schildert hij portretten van leden van de familie Jansen, de directie van de bekende kousenfabriek Jansen - de Wit. Op de expositie zijn twee ervan te bezichtigen: het statige portret van directeur H.P.C. Jansen (1896-1950) uit 1937 en het grote kinderportret van diens zoon Carli uit 1936. Een andere zoon, Harrie, zou overigens veel later in 1987 de twee borstbeelden en een reliëf van drie directeuren Jansen aan de gemeente Schijndel schenken. Ze staan sindsdien heel toepasselijk opgesteld bij de ingang van het Jansenpark, tegenover de oude inmiddels verdwenen fabriek, in de volksmond "De Sok" genoemd. Ook heeft hij ervoor geijverd dat het grote glas-in-lood raam van Charles Eyck, afkomstig uit dezelfde fabriek, een bestemming in het nieuwe Spectrum heeft gekregen.

Wellicht al eerder, maar in ieder geval begin 1940 ontmoeten Heesters en Swagemakers elkaar in Schijndel. Op 1 januari van dat jaar noteert Heesters in zijn dagboekje dat hij met Swagemakers op de pastorie is om pastoor Van Dijk nieuwjaar te wensen. De daaropvolgende dagen trekken ze met elkaar op om samen op locatie te schilderen, onder andere aan de Bossche Pettelaer. Ook portretteert Heesters zijn confrère in zijn eigen atelier aan de Pompstraat, terwijl deze bezig is met een schilderij op de ezel: Swagemakers als een rijzige man, keurig in het pak. Verdere contacten tussen deze kunstbroeders zijn ons niet bekend, - heel begrijpelijk als we beseffen met twee totaal verschillende karakters van doen te hebben: de stille, beschouwende Heesters en de extraverte bourgondiër Swagemakers. Ongetwijfeld ontmoeten ze elkaar nog wel vaker tijdens de Arti et Amicitiae- bijeenkomsten in Amsterdam. Beiden exposeren regelmatig op de groepstentoonstellingen van deze kunstenaarsvereniging.

▣ *Portretten*

Swagemakers was een begenadigd en dientengevolge veelgevraagd portrettist. Er zijn grofweg zo'n elfhonderd portretten van zijn hand bekend. Daaronder bevinden zich portretten van vrouw Elly, familie, vrienden en vriendinnen, zoontje Vic, industriëlen, bankiers, schrijvers, schilders en leden van het Koninklijk Huis. Naast de al eerdergenoemde zijn op de expositie de portretten van Elly, Georgette van der Elst (twee maal), zoon Vic (ook twee maal), Judith Swagemakers, museumdirecteur Louis Moons, schilderes Gerti Bierenbroodspot (half naakt), directeur De Gruijter en een zelfportret te zien. Het grote portret van Georgette maakt een geweldige indruk, Swagemakers heeft haar

gezicht een intense, warme uitstraling gegeven. De bruine bontmantel contrasteert sterk met de kille, winterse achtergrond. Een schilderij om te stelen zo mooi! Volkomen terecht heeft conservator Corine Molenaar dit portret een letterlijk vooraanstaande plaats toebedeeld. Ook valt een goed gelijkend groot portret van wijlen koningin Juliana te bewonderen. Haar heeft hij, net als prins Bernard, meermalen geschilderd. Het bekende portret van schrijver-redenaar Anton van Duinkerken is helaas niet aanwezig maar kunt u vinden in het Letterkundig Museum in Den Haag. De grote katholieke emancipator liet er zich destijds in 1958 tevreden over uit.

▣ *Stillevens*

Swagemakers heeft behalve talloze portretten ook een enorm aantal (bloem)stillevens geschilderd. Opvallend genoeg zijn deze meestal erg sober, eenvoudig en wazig van opzet, waardoor ze een verstilde, bijna dromerige sfeer oproepen. Hier toont de kunstenaar zijn introverte,

gevoelige kant. De werken doen enigszins denken aan die van Giorgio Morandi (1890-1964), die eveneens dat sfeerbeeld oproepen. De dingen worden tot hun kern teruggebracht en de impressionistische schilderwijze geeft ruim loop aan de fantasie van de toeschouwer.

De meeste werken zijn afkomstig uit het Theo Swagemakersmuseum, dat twaalf jaar geleden in het aloude monumentale Pietershuis in Haarlem door Louis Moons is opgericht. De grote bewonderaar Moons bracht in de loop der jaren een mooie privé-collectie schilderijen en aquarellen van Swagemakers bijeen, die hij samen met vele bruiklenen in zijn museum heeft onderbracht.

Swagemakers heeft zijn oeuvre vele malen geëxposeerd in Nederlandse musea en bij kunstenaarsverenigingen zoals Arti et Amicitiae en St.Lucas. In 1987, hij is dan al 89 jaar, vestigt hij zich in het Rosa Spierhuis in Laren. Hij blijft daar wonen en schilderen tot aan zijn dood in 1994.

Ik wens u veel kijkplezier bij deze bijzondere expositie!

Jan Geerts

AGENDA & WETENSWAARDIGHEDEN

Museum Jan Heestershuis 073 - 54 92276

Pompstraat 17, 54 81 BL Schijndel

openingstijden: dinsdag t/m zondag 13.00 uur-17.00 uur.

- In het Heestershuis: 26 juni t/m 2 oktober 2011: werken van Theo Swagemakers: Stil en uitbundig; in de beeldentuin werken van Simon Woudwijk: Takken, Wielen, Tijdgewicht.
- Werken van Jan Heesters hangen nu in een ruimte waar op stille zomerdagen Nicolaas Beets werkte aan zijn Camera Obscura.

- 22 mei heeft Corine Molenaar met een pakkende openingsrede de expositie geopend "Twee kleurrijke Vrienden" in het Pietershuis te Haarlem met werken van Swagemakers en Heesters.
- Van Domburg blijft groeien!
- *Met dank aan onze sponsors:*
 - *Schijndels Weekblad*
 - *Restauratie-atelier Jos van Extel*
 - *Foto Keetels*

UIT EIGEN BEZIT: ETS PERS

▣ *Etspers*

In het atelier van het Museum staat sinds enige tijd de etspers van Jan Heesters. Tijdens zijn leven stond de pers in het oude koetshuis. Heesters zelf was heel zuinig op de pers, deze moest geregeld door tuinman Gijs van de Heuvel in de olie worden gezet. Aan de zijkant van de etspers is een plaatje bevestigd: J&J Ledeuil Ingenieurs Constructeurs 34 Rue de Poliveau Paris. Gekocht in de jaren twintig van de vorige eeuw, ging de pers het laatste vervoersstuk over de Zuid Willemsvaart. In Heeswijk werd hij door Jan Heesters en zijn helpers afgehaald en naar de Pompstraat in Schijndel gebracht. Na de dood van Jan Heesters heeft Henk Kastelijn, (helaas te jong overleden) de pers nog gebruikt. Het zou nu ondenkbaar zijn maar in 2001 werd de pers na de opening van het museum buiten gezet. Door de inwerking van vocht verkeerde het toestel al gauw in een deplorabele staat: verroest en verwaarloosd. Dank zij vrijwilligers, die veel tijd hebben besteed aan schuren en oliën, staat de pers nu weer in volle glorie in het atelier.

▣ *Grafiek*

Grafische technieken kan men indelen in 3 categorieën.

- I. Hoogdruk: alleen de hoogliggende en dus niet weggesneden delen bijvoorbeeld in hout (houtgravures) krijgen bij het afdrucken inkt.
- II. Diepdruk: Een afbeelding wordt gegraveerd, gekrast en/of met zuur gebeten in een metalen plaat. Bij het afdrucken wordt de inkt alleen in de groeven aangebracht.
- III. Vlakdruk is een chemisch procédé waarbij inkt op zink of steen wordt vastgehouden of afgestoten.

Voor al deze technieken geldt dat de voorstelling in spiegelbeeld op de plaat moet worden weergegeven en dat de kunstenaar vast ter hand moet zijn. Jan Heesters was een voortreffelijke etser en werkte voornamelijk in diepdruk.

❑ **Etsen**

Een gladde plaat, bijvoorbeeld koper of zink, wordt bedekt met de zogenoemde etsgrond: een mengsel van was, hars en vernis. Met heel weinig druk op de etsnaald wordt de tekening in de etsgrond gegrift. Dan wordt de plaat in een zuurbad (zout- of salpeterzuur) gelegd dat de groefjes uitbijt waar geëtsd is. Het hele oppervlak van de plaat wordt nu met inkt bedekt waarna de plaat wordt schoongemaakt, eerst met gaasdoek en daarna het precieze werk: het teveel aan inkt wordt nu met de muis van de hand afgeslagen. Vervolgens gaat de plaat op de etspers. Op de plaat komt het vochtige papier en daarop een laag vilt. Twee zware stalen cilinders worden met de hand in beweging gebracht. De pers draait het geheel, het papier wordt als het ware in de groeven geperst en neemt de inkt daaruit op. Voor iedere afdruk moet de plaat opnieuw worden geënt. Er wordt maar een beperkt aantal afdrukken gemaakt, daarna zal de kunstenaar de plaat meestal onbruikbaar maken.

❑ **Droge naald**

Naast etsen is er het werk met de droge naald. Met een harde spitse naald worden de lijnen in het onbewerkte koper of zink gekrast. Bij dit krassen blijft een braam achter op de randen van deze groeven. Als men bij het afdrukken inkt op de plaat zet, blijft deze niet alleen in de gekraste lijnen zitten maar ook de braam houdt resten inkt vast. Het resultaat van het afdrukken is dan sterk onregelmatige en korrelige lijnen. Een aantal van deze lijnen dicht bij elkaar vormen als het ware een vlak. Omdat de braam bij het afdrukken zeer snel wordt platgedrukt, zijn er van de plaat maar weinig goede afdrukken mogelijk. Als de koperplaat bewerkt wordt met een burijn (een V-vormige guts) ontstaat de kopergravure. In tegenstelling tot de ets en de droge naald is de gravure herkenbaar aan de gespannen en strakke lijnen die steeds puntig beginnen en bot eindigen. In de negentiende eeuw gaat men boeken illustreren met staal gravures. Door de hardheid van dit materiaal wordt een grote oplage mogelijk maar de lijnen zijn dunner en er is minder nuancering mogelijk, waardoor de afbeelding soms saai en levenloos is.

❑ **Schilderijen en prenten**

In de 16^e eeuw neemt het maken van grafiek een hoge vlucht. Een schilder was afhankelijk van lokale opdrachtgevers omdat vrije verhandeling van schilderijen verboden was door de strenge regels van de gilden. Hoewel de steden welvarender werden en er steeds meer burgers tot de "rijdcom" behoorden, zal het aantal verzoeken voor kostbare schilderstukken toch beperkt zijn gebleven. Het was dus soms een economische noodzaak dat kunstenaars zich gingen toelagen op grafiek. Prenten boden allerlei kansen op artistiek en commercieel gebied. Ze mochten in tegenstelling tot schilderijen verkocht worden op de vrije markt, waren niet al te duur zowel wat productie als aanschaf betreft en boden dus volop gelegenheid te experimenteren. De

techniek van houtsneden en metaalgravures was weliswaar al eeuwen bekend maar dankzij de ontwikkeling van de hoogdrukpers was het voor het eerst mogelijk haarscherpe afdrukken te maken en door de opkomst van papiermolens in Europa, was het papier ook nog eens relatief goedkoop geworden. Grafiek werd betaalbaar.

❑ **Verzamelen van prenten**

In het 17^e eeuwse Amsterdam was grafiek verzamelen een gewilde liefhebberij. Er werd veel geld betaald om een verzameling compleet te hebben. Rembrandt was zo'n verzamelaar. Zijn belangstelling ging opmerkelijk ver. In februari 1638 kocht hij voor 224 gulden prenten van onder anderen Dürer, Goltzius en Rafaël. In 1642 betaalde Rembrandt 179 gulden voor één prent van Lucas van Leyden. Zelfs na de openbare verkoop van al zijn bezittingen was Rembrandt weer in het bezit gekomen van een duur album met prenten. Maar Rembrandt was zelf ook commercieel, blijkt wel. In Amsterdam was enkele jaren geleden een tentoonstelling *Rembrandt in alle staten* te zien. Zoals veel etsers bleef Rembrandt vaak lang veranderingen aanbrengen op zijn etsen, zelfs nog vele jaren nadat de eerste afdrukken van de pers waren gekomen. Een verandering aan een etsplaat noemt men een andere staat. Soms zijn de veranderingen minimaal, soms wordt een schaduwpartij verder uitgewerkt of een detail toegevoegd en soms ontstaat een vrijwel nieuwe compositie. Het was ook verleidelijk om nog wat toe te voegen, want er hoefde dan niet steeds opnieuw geëtsd te worden. De kunstenaar kon ook eenvoudig krassen met een etsnaald op de etsplaat of graveren met een burijn op een koperplaat. Van sommige etsen zijn meer dan tien staten bekend. Door verbeterd papieronderzoek naar structuur en watermerken is gebleken dat Rembrandt soms met verbazend lange tussenpozen opnieuw aan een oude ets begon te werken. Zo werd ook een nieuw bewijs gevonden voor eerdere conclusies dat sommige staten pas na zijn dood zijn ontstaan. Na Rembrandts dood ging men ijskoud door met het opwerken van de platen vooral met reparatie. Rembrandt zelf repareerde nooit, zijn toevoegingen waren altijd artistiek.

❑ **Heesters en etsen**

In de jaren 20-30 is Jan Heesters een fervent etser. Hij maakt in deze jaren veel mooi werk, zijn brede opleiding technisch en artistiek tekenen komt hem hierbij goed van pas. Zijn inspiratie vindt hij vooral in het Brabantse leven en de natuur maar er is bijvoorbeeld ook een ets van het huis in Nuenen waar Van Gogh leefde. Jan Heesters was trots op zijn etswerk. In 1935 wint hij zelfs een prijs in Chicago met een afbeelding van enkele boerderijen in het dorp Bale Nethe. Er zijn nog etsplaten in het museum, sommige zijn onbruikbaar gemaakt door Heesters zelf, sommige nog in tact en er zijn vele afdrukken van etsen in het museum. Toch vinden we nog regelmatig afbeeldingen of etsen die niet in het museum bekend zijn.

Anne-Marie Cornelissen